

**AFGAN AYDINI VE YAZARI MAHMUT TARZİ VE  
OSMANLI-TÜRKİYE\***

**Dr. Rahmanhoca İMAMHOCAYEV\*\***

**Aktaran: Dr. Osman MERT\*\*\***

**ÖZET**

"Afgan Aydını ve Yazarı Mahmut Tarzi ve Türkiye" başlıklı bu yazı esas itibarıyla Afganistan'ın kültür ve edebiyat tarihinde önemli bir yeri olan Mahmut Tarzi'nin hayatı, eserleri, faaliyetleri ve Türkiye ve Türk kültürü ile ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Mahmut Tarzi, Afganistan'ın değerli siyaset adamlarından Gulam Muhammathan'ın oğludur. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Afganistan edebiyatında millî edebiyatın kurucusu ve ideolojik lideri Mahmut Tarzi'nin dünyaya bakışının şekillenmesinde Türkiye'deki kültürel ortam önemli rol oynar. Afganistan'da devletin en üst mevkilerinde görev alan Tarzi, 1929 yılında Afganistan'da hükümetin isyancılar tarafından ele geçirilmesi üzerine yine Türkiye'ye dönmek zorunda kalır ve 22 Kasım 1933'te vefat eder.

**M**ahmut Tarzi, 23 Ağustos 1865 yılında Afganistan'ın tarihî şehirlerinden biri olan Gazni'de doğar. Dönemin tanınmış siyaset adamlarından olan babası Gulam Muhammathan (1830-1900) Afganistan'ın en ünlü şairlerinden biridir. Aynı zamanda hattat, minyatürcü ve ressam olan Gulam Muhammathan, siyasi nedenlerden dolayı 1882 yılında ailesi ile birlikte Hindistan'a sürgüne gönderilir. Bu olay, henüz 17 yaşında bir delikanlı olan Mahmut Tarzi'yi derinden etkiler.

Tarzi ailesi, Hindistan'da İngilizler'in kontrolü altında yaklaşık üç yıl kaldıktan sonra 1885 yılında o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan

\* Bu makale Özbek Türkçesi'nden aktarılmıştır.

\*\* Taşkent Şarkiyat Üniversitesi Öğretim Üyesi.

\*\*\* Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

Bağdat'a gelir. Mahmut Tarzi, Bağdat'ta dönemin ünlü alimlerinden Muhammet Efendi'den Türkçe dersler alır. Türkçe'ye karşı son derece ilgili olan Mahmut Tarzi, kısa sürede babasının Anadolu seferlerinde ona tercüman ve yardımcı olarak eşlik etmeye başlar.

Gulam Muhammethan Tarzi, Bağdat'ta yaklaşık altı ay kaldıktan sonra oğlu Mahmut'la birlikte İstanbul'a gelir. İstanbul'da iki aylık bir çabadan sonra Sultan ile görüşür ve ona Horasan üslûbunda Farsça yazılan kasidesini takdim eder. Kasidenin Türkçe'ye aktarımı şöyledir:

Ben iftiharla bu kapıya baş vurmuşum ki,

Yüksek felek benim uğruma aferin dedi.

Kâbe hatipleri Abdulhamidhan şanına

"Kanunî imam" ve "gerçek sultan" diye hutbe okurlar.

Sultan, Gulam Muhammethan'a göstermiş olduğu çabalardan dolayı 2000 kuruş maaş bağlayarak onun Şam'ın merkezi Damascus şehrine yerleşmesine müsaade eder. İki yıl sonra 1886 yılında Gulam Muhammethan çizmiş olduğu "Hamidiye" binasının resmini ve o günlerde yapılmakta olan tadilat işleri hakkındaki tarihî eserini (İstanbul sarayının memurlarından Hacı Alibey Efendi'nin yardımıyla) sultana takdim eder ve bunun sonucunda maaşı 3000 kuruşa çıkarılır. Ardından 1888 yılında "Ahlâk-i Hamidi" adlı eserini başkente gönderen Gulam Muhammethan, eski dostları Hacı Alibey ve Süreyya Paşalar vasıtasıyla eseri sultana ulaştırır ve bunun sonucunda da hayatının sonuna kadar ödenen maaş 4000 kuruşa çıkarılır.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Afganistan edebiyatında önemli bir yere sahip olan millî edebiyatın kurucusu ve ideolojik lideri Mahmut Tarzi'nin dünyaya bakışının şekillenmesinde Türkiye'deki kültürel ortam önemli rol oynar. Türkiye'deki kültürel hayat, devlet tarafından gösterilen iltifatlar genç Mahmut Tarzi'nin hayatında derin izler bırakır. Dolayısıyla o, Şam'ı, çağın kültürel merkezlerinden biri olan Damascus şehri gönülden sevmeye başlar. Zamanla bu ülke hakkında yazarken onu "Cennet kokusunu dağıtan Şam" diye nitelendirir.

Mahmut Tarzi, ailesindeki ortamın etkisiyle daha çocuk yaşlarda edebiyata ilgi duymaya başlar. O, anılarında çocukken babasıyla, amcalarıyla, akrabalarıyla bazen çay içerken bazen de edebiyat sohbetlerinde birçok kez 5-6 saat dizlerinin üzerinde oturmak zorunda kaldığını<sup>1</sup> belirtir. Babası Gulam Muhammathan da abra kağıdına Nizam-i Gencevî'nin "Hamse", Cami'nin Yusuf ve Züleyha", Firdevsi'nin

---

<sup>1</sup>"Sirâcû'l-ahbâr-i Afganiye", 6.6.1917.

"Şehname" gibi eserlerini güzel yazı ile yazarken, Mahmud'u da bu işe çekmeye çalışır. Dolayısıyla Mahmud'un kitaba ve edebiyata karşı sevgisi daha da güçlenir. O, hatıralarında 14-15 yaşlarında Celaleddin-i Rumi'nin Farsça yazılmış "Manevî Mesnevisi"ni okuduğunu ve anladığını yazar.

Gulam Muhammathan, oğlunda sanata karşı ilginin oluşmaya başladığını anlar ve "Mahmud-i Tarzi" kelimeleri yazılı bir mühür hazırlayarak kendi edebî gücünü miras olarak ona bırakır<sup>2</sup>. Bu andan itibaren Mahmut Tarzi, anadili Peştü dışında Farsça'yı, Urduca'yı, Türkçe'yi, Arapça'yı ve Fransızca'yı da mükemmel derecede öğrenir ve bu dillerle yazılmış eserleri orijinallerinden okuyarak birçok konuda kendisini geliştirmeye imkânına sahip olur.

Yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye'deki kültürel ortam, Mahmut Tarzi'nin dünyaya bakışının şekillenmesinde önemli rol oynar. Anadolu'ya hızlı bir şekilde girmekte olan Avrupaî medeniyet unsurları Mahmut Tarzi'nin ilgisini çeker ve o, Türkçe'ye çevrilen Batı edebiyatı örneklerini ilgiyle takip eder. "Merhum Ahmed Mithat Efendi" adlı makalesinde<sup>3</sup> ünlü Türk yazarı Ahmed Mithat'ın Türkiye'nin çağdaşlaşmasındaki katkısını hatırlayarak her fırsatta, ilk defa, onun eserleri ışığında çağdaş ilim, fen ve medeniyet hakkında bilgi aldığını belirtir.

Batı edebiyatında nesrin doğu edebiyatına göre gelişmiş olması ve onlardaki realist tasvir üslûbu Mahmut Tarzi'nin dikkatini çeker. Mahmut Tarzi bu konuyla ilgili olarak şunları kaydeder:

"Meselâ: Doğu masalcısının, bir sevgiliyi betimlerken onun hâlini ve güzelliğini anlatması en azından bir sayfayı doldurur. Halbuki, Batı masalcısı sevdiğini tasvir ederken sanki bir insanın karşısında oturup resmini çizen ressam gibi onun yüzünü, saçını olduğu gibi, realist bir üslûpla kurallara uygun olarak anlatır. Dolayısıyla okuyucu anlatılan insanı kendi gözü ile görmüş gibi olur. Yerler, evler, ovalar, hatta olaylar da olduğu gibi tasvir edilir<sup>4</sup>.

Bu fikirler Mahmut Tarzi'de, realist eserleri Dârî diline tercüme ederek vatandaşlarının istifadesine sunma isteğini ortaya çıkarır. O, Avrupa yazar ve şairlerinin eserlerini Türk ve Arap dillerinden Dârî diline çevirir ve eserlerin bir kısmını 1891 yılında hazırlanan "Debistân-i Maarif" (Eğitim Okulu) adlı kitabında yayımlar.

---

<sup>2</sup>Makâlât-i Mahmûd-i Tarzi der "Sirâcü'l-ahbâr-i Afganiye", Kabil, 1355, s. 34.

<sup>3</sup>"Sirâcü'l-ahbâr-i Afganiye", 20.6.1913

<sup>4</sup>Makâlât-i Mahmûd-i Tarzi, s. 725.

Mahmut Tarzi 1895 yılında roman tercüme etmeye başlar. Onun ilk çevirdiği roman "Bu beni roman tercümesine teşvik eden ilk eser<sup>5</sup>" dediği Fransız edebiyatından Türkçe'ye Enver Zeki tarafından çevrilen "Flora" adlı romandır.

Mahmut Tarzi 1897 yılında Bâb-ı Âli'nin nazırlarından Hasan Fehmi Paşa tarafından yazılan "Devletlerarası Hukuk" adlı kitabı Dârî diline tercüme eder ve Afganistan Kralı Abdurrahman Han'a (1880-1901) gönderir. İngiliz sömürgecileri ile Kralı Abdurrahman Han arasındaki ilişkilerden memnun olmayan Mahmut Tarzi, "Devletlerarası Hukuk" adlı bu kitap vasıtasıyla padişaha âdeta bağımsız devletler arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini öğretmek ister.

Mahmut Tarzi, aynı yıl Ziya Paşa'nın 120 beyitlik bir şiirini Dârî diline tercüme eder ve 1914 yılında Kabilde yayınlanan "Perakende" adlı dergide yayımlar<sup>6</sup>. Bu çalışmayla birlikte manzum eserlerle ilgilenmeye başlayan Mahmut Tarzi, aynı vezinle 500 beyitten oluşan bir seyahatname kaleme alır.

Mahmut Tarzi, tercümanlık faaliyetine Kabil'e döndükten sonra da devam eder. Fransız yazar Xavier de Montepin'in (Ahmed Mithat tarafından Türkçe'ye çevrilen) "Paris Faciaları", ünlü yazar Jules Verne'nin "Seksen Günde Devriâlem", "Deniz Altında Seyahat", "Gizli Ada" ve "Balonla Seyahat" adlı eserlerini Türkçe'den Dârî diline çevirerek 1913-1914 yıllarında yayımlar. Bu eserler, o dönemde Afganistan'ın ve bölge ülkelerinin kültürel hayatını önemli ölçüde etkiler.

Mahmut Tarzi, 1896 yılında ünlü İslâm alimi Seyyid Cemaleddin Afganî (1837-1897) ile İstanbul'da yaptığı görüşmeler sırasında (dünya anlayışının oluşmasında önemli bir yere sahip olan) diğer bir eser ile tanışır. Bu eser filozof John William Draper'in (1811-1882) "Din ve Fen Arasındaki Savaş Tarihi" adlı eseridir. Bu kitapta John William Draper, pravoslav dogmalarının katolikliğe göre ilim ve fenne daha yakın olduğunu ispat etmeye çalışır. Kitap Ahmed Mithat tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1895 yılında yayımlanmıştır.

Mahmut Tarzi'nin, Seyyid Cemaleddin Afganî ile ilişkisi onun dünya anlayışının oluşmasında, meselelere bakışında önemli derecede rol oynar. Sömürge zorluklarını gören, çıkarıcı memurların baskıları yüzünden kendi vatanından gitmek zorunda kalan Mahmut Tarzi, Seyyid Cemaleddin'in düşüncelerinde kendi problemlerinin nedenlerini ve çözümlerini bulur. Seyyid Cemaleddin'in Müslüman devletlerin gelişmesinde İslâm dininin rolü hakkındaki fikirleri Mahmut Tarzi'nin bilincindeki dağılık fikirleri düzenler, onları daha da belirginleştirir. Bu ilişkinin Mahmut Tarzi üzerinde ne kadar etkili olduğu, onun "İşbu Evliya bir irfan

<sup>5</sup>a.g.e., s. 14.

<sup>6</sup>Tarzi M. Perakende Macmua-yi Aşar, Kabil, 1338, s. 7-14.

hazinesiydi. Her bir kimse kendi yeteneği ve bilim kabiliyetine göre bu hazineden faydalanabilirdi<sup>7</sup>." şeklindeki sözlerinden de anlaşılır.

Mahmut Tarzi'nin dünya anlayışının şekillenmesinde Türkiye'deki kültürel ortamın önemli ölçüde rol oynadığını onun seyahatnamelerinden de anlamak mümkündür. Mahmut Tarzi'nin "Seyahatname Der Dârû's-Saadet" (Dârû's-Saadet'e (İstanbul'a) Seyahat) adlı ilk eseri 1888 yılında İstanbul'a yaptığı seyahatten hareketle yazılmıştır. Babası ile 1891 yılında İstanbul'a ve Mısır'a yaptığı ikinci seyahatin anlatıldığı "Üç Kıta Üzerinde 29 Günlük Gezi" adlı ikinci eseri de 1914 yılında Kabil'de yayımlanır<sup>8</sup>. Tarzi'nin üçüncü eseri "İstanbul Seyahatnamesi" de 1932 yılında gerçekleştirdiği Türkiye seyahatinin izlenimlerini içerir. Mahmut Tarzi'nin 1902 yılında yayımlanmış bir de şiir kitabı vardır.

Mahmut Tarzi, özellikle döneminin fikir hayatındaki yenilikleri anlattığı seyahatnameleri vasıtasıyla vatandaşları arasında milliyetçilik fikirlerini yaymaya çalışmıştır.

Mahmut Tarzi, 1891 yılında Damascus'taki Bani Ummiya Camii müezzinlerinden olan Şeyh Muhammet Salih Musaddiya'nın kızı Esmâ Resmiye Hanım'la evlenir. Ömrünün sonuna kadar Tarzi'nin en büyük destekçisi olan Esmâ Resmiye Hanım, Tarzi'yi Afganistan'a bağlayan önemli nedenlerden biri olur. Mahmut Tarzi 1904 yılında ailesi ile beraber Afganistan'a döner. Afganistan'da devletin en üst mevkilerinde görev alan Tarzi, hiçbir zaman ikinci vatani Türkiye'yi unutmaz. Hatta basın ve diplomatik araçlar vasıtasıyla Türkiye ile ilişkisini sürdürür.

1929 yılında Afganistan'da hükûmetin isyancılar tarafından ele geçirilmesi üzerine yine Türkiye'ye dönmek zorunda kalan Mahmut Tarzi 22 Kasım 1933'te 68 yaşında iken vefat eder.

Mahmut Tarzi, Türkiye'nin kültürel hayatından yararlanarak milliyetçi fikirlerini (o devirde yenilik fikirlerinin kabul edilmesi için sosyal ve kültürel ortamın oluşmaya başladığı) vatani Afganistan'a uygulamaya çalışmış ve büyük ölçüde de başarılı olmuştur.

---

<sup>7</sup>Sirâcü'l-ahbâr-i Afganiya, 14.10.1916.

<sup>8</sup>Tarzi M. Seyahatname-yi se kit'a rû-yi zemîn der 29 ruz. (Asya, Avrupa, Afrika), C. 1-3, Kabil, 1933.

### **ABSTRACT**

This article entitled "Mahmut Tarzi who is Writer and intellectual in Afghanistan and Turkey-Ottoman" mainly contains Mahmut Tarzi's life, his works, his activities and his relationship with Turkish culture.

He is the son of Gulam Muhammethan well known politician in Afghanistan in the first quarter of 20th century. Turkish cultural environment played a significant role in the growing up

his as being founder the national literature in Afghanistan and ideological leader. Mahmut Tarzi died in 1933.



